

УДК 34 (091)

Володимир МАКАРЧУК

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор,
e-mail: volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6292-8419>

**TIMEO DANAOS ET DONA FERENTES,
АБО ЯК КРЕМЛЬ ДРУЖИВ З НЕЗАЛЕЖНОЮ ЛИТВОЮ
ПРОТИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1940):
ІСТОРИЧНА ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВА РОЗВІДКА**

<http://doi.org/10.23939/law2024.41.173>

© Макарчук В., 2024

Радянська зовнішня політика у міжвоєнний (1918–1939 рр.) період здійснювалася на основі стратегії і тактики “світової революції”, яка, своєю чергою, передбачала згуртування усіх “антиімперіалістичних сил”, ураховуючи й т. зв. пригнічені народи. Підтримуючи боротьбу індусів проти британських колонізаторів чи китайських гомінданівців проти імператорської Японії, кремлівські маніпулятори не випускали з поля зору і європейський континент. Одним із потужних вузлів суперечностей у цей час стали польсько-литовські відносини, зумовлені силовою анексією Віленського краю поляками, навіть всупереч рішенням Версальської конференції. Союз РСР від самого початку конфлікту був на боці Каунаса під фарисейським гаслом права націй на самовизначення. Пояснення цьому лежали на поверхні. По-перше, міжвоєнна Друга Річ Посполита у її тогочасних кордонах була проєктом Ради послів Версальської конференції (передусім Франції), стурбованої радянською загрозою. По-друге, з Литвою у Москві територіального конфлікту не було, а ось з Польщею він був. По-третє, власне (не)втручання у конфлікт, його роздмухування чи, навпаки, ослаблення можна було використати як розмінну монету в стосунках із третіми державами (як-от Німеччиною). Свій інтерес, цілком очевидний (Віленський край), мав і Каунас. Радянське вторгнення в Польщу, здійснене під приводом взяття під захист населення, якого “нерозумна політика польських властей” нібито поставила у вкрай небезпечне становище, супроводжувалося “великодушним” актом відновлення історичної справедливості щодо литовців, яких скривдили польські загарбники. Однак менше ніж за рік радянський Янус показав донедавна дружній Литві своє справжнє обличчя.

Ключові слова: територіальні питання у міжвоєнній (1918–1938 рр.) Європі; державно-правовий статус Віленського краю; литовсько-радянські відносини; литовсько-польські відносини у ХХ ст.

Постановка проблеми. Пропонована увазі читача наукова розвідка, на перший погляд, далека від проблем сучасної України, чий Збройні сили і увесь, без перебільшення, багатонаціональний народ героїчними зусиллями відбиває навалу новочасної орди. Війна йде не тільки на суші, в

повітрі та на морі, але й у дипломатії, масмедіа, кіберпросторі тощо. Задовго до вторгнення 2014 р. російські “достойники” правдами і неправдами гуртували і гуртують антиукраїнські, а, фактично, і антидемократичні сили проти нашої держави. У певних випадках такою приманкою для народів і урядів світу слугує антиамериканізм (Венесуела, Іран, КНДР тощо), ще десь – боротьба із уявним українським “нацизмом” (до 7.10.2023 р. – у контактах з урядом Б. Натаньяху), а подекуди й щедрі територіальні обіцянки (рос. *посули*), які озвучив ще на початках російської агресії покійний віцеспікер російської Думи В. Жириновський. І якщо на уряди Республіки Польща та Румунії російська “щедрість” коштом ще не переможеної України (Галичина, Північна Буковина) не справили ані найменшого враження, то в Будапешті прем’єр уряду В. Орбан почав ходити на футбольні матчі у фанівському шалику з контурами Великої Угорщини (із українським Закарпаттям включно). Шовіністичні настрої в угорському уряді негайно підхопили (і конкретизували) місцеві політики. Глава угорської правої партії “*Наша Батьківщина*” Ласло Тороцкаї заявив, що якщо Україна унаслідок війни втратить державність, то його політичний рух (...) претендуватиме на Закарпаття [1].

До угорського ревізіоніста кордонів негайно приєднався румунський. Наприкінці січня 2024 р. один із лідерів ультраправого *Альянсу за союз румунів* (AUR) Клаудіу Тарзіу заявив про територіальні претензії на українські території Північної Буковини, Закарпаття, Бессарабії, а також всю Молдову [2].

Зрозуміло, що для цих анексій ділителям знадобиться принаймні доброзичлива підтримка головного бенефіціара евентуального “розбору” України – Москви. Безсумнівно, вона готова надати цю підтримку угорським і румунським ревізіоністам кордонів. Проте, як відомо, дармовий сир буває лише у мишоловці.

У 1920 р. Кремль не визнав польської анексії Віленського краю, наступні два десятиріччя підтримував теплі зв’язки з Каунасом, роздмухуючи міжнародний польсько-литовський конфлікт, та зрештою навіть передав (у сучасній російській доктрині – “подарував”) Литві такий бажаний їй Вільнюс – після спільного із гітлерівцями походу проти Польщі. Однак уже улітку 1940 р. литовці гуртом (і Каунас, і Вільнюс, і Шяуляй) увійшли до “братерської сім’ї радянських народів”, а дипломати і військові, які спільно з Кремлем готували повернення в Литву її давньої столиці, змогли ознайомитися із безкрайними просторами Сибіру. Утім, усе по черзі.

Мета статті. Спираючись на оригінальні міжнародно-правові документи, які публікувала виключно радянська та російська сторона (що, своєю чергою, відкидає щонайменші сумніви у тому, що їх нібито тенденційно підбирали чи свідомо перекручували західні та/або прибалтійські “русофоби”), показати, наскільки ризикованою є для т. зв. *малих народів* дружба з Кремлем.

Аналіз дослідження проблеми. В радянській історіографії багато уваги приділяли нібито безкорисливій допомозі великого Радянського Союзу (читай – Москви) малим народам, жертвам імперіалістичних підступів. Відносини Польщі з міжвоєнною Литвою радянська історіографія після 1945 р. досліджувала скупо і побіжно – ПНР була державою “братньою”, а Литовська РСР узагалі складовою частиною “великого і могутнього”.

Сучасна російська концепція проголошує, що: “Историки указывают, что с самого начала Советский Союз не планировал присоединять Латвию, Литву и Эстонию. В частности, еще 25 мая 1940 года руководство СССР рассматривало вопрос об обмене населением между Белорусской ССР и Литвой – репатриации литовского населения из Литвы в Белоруссию и, соответственно, наоборот. Изменение позиции было связано с успехом Германии на западе – поражением Франции и изменением военно-политической обстановки в Европе. Второй момент – планы руководства Литвы сотрудничать с Германией” [3].

Зрозуміло, що сучасні литовські науковці жодною мірою не поділяють такі підходи (принаймні, російська наука не може похвалитися якимось “спільними напрацюваннями” в цій сфері).

Утім, видається, що міжвоєнна співпраця із Союзом РСР, короткочасним бенефіціаром якого стала Литва, не є пріоритетним напрямом історичних та міжнародно-правових досліджень наших балтійських колег.

У вітчизняній історичній науці ми натрапили лише на одну – дотичну – наукову розвідку, що стосувалася поблажливого ставлення Кремля до співпраці Литви та ОУН на антипольському ґрунті [4]. Радянські дипломати, які в усіх інших випадках ревно виступали проти радикальних українських націоналістів, тут від будь-якого втручання утримувалися.

Тож спиратимемось не на наукові розробки вітчизняних та зарубіжних істориків, а на документальну базу. Викладаючи матеріал, вважаю за потрібне цитувати радянські дипломатичні документи мовою оригіналу, не тому, що не можу перекласти їх українською, а із зовсім інших міркувань – аби не бути обвинуваченим у зумисному спотворенні тексту тенденційним підбиранням тих чи інших епітетів.

Виклад основного матеріалу. Російські переписи сер. XIX – поч. XX ст. (1858, 1897, 1909) віксували у Віленському краї значну перевагу литовського населення над польським у співвідношенні приблизно 3 до 1. Утім, ці цифри активно оспорювала польська сторона під приводом переслідування польської католицької меншини російським урядом.

Після укладення Брестського миру до Віленського краю увійшли німецькі війська, і затрималися до кінця Першої світової війни. Далі політичним вакуумом скористалися поляки, чия військова організація на той час була кращою, ніж у литовців. До 2 січня 1919 р. Вільно було зайняте польськими військовими підрозділами загальною чисельністю 2 тисячі багнетів. Утім, уже 5–6 січня поляків вибили з Вільно об'єднані сили литовського ополчення та ... радянської Псковської стрілецької дивізії. 27 лютого 1919 р. проголошено Литовсько-Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку зі столицею у Вільнюсі. Польський реванш відбувся у квітні 1919 р., Литовсько-Білоруська РСР пішла у вічність, але в серпні того ж року Версальська конференція визнала місто Вільнюс литовським.

31 березня 1920 р. литовський уряд з Каунаса запропонував РРФСР укласти військовий союз проти Польщі. Переговори розпочалися в Москві 7 травня 1920 р. і закінчилися в тому ж місті підписанням угоди 12 липня. Голова російської делегації Адольф Абрамович Йоффе зауважив, що Литва була однією із небагатьох буржуазних держав, які не вели війну проти Росії. Підкреслюючи “чрезвычайную благожелательность Советской России к литовскому народу”, Радянська Росія “согласилась на включение в состав Литвы города Вильно и некоторых частей Виленской губернии”. Сторони досягли угоди з територіальних питань, що залишала за Литвою, окрім Вільно, міста Ошмяни, Ліду та Гродно [5, с. 700–701].

Для довідки: сьогодні Гродно – обласний центр Білорусі, а міста Ошмяни та Ліда входять у Гродненську область держави, де править самопроголошений президентом вірний служка Кремля О. Лукашенко.

Був підписаний литовсько-радянський договір, за яким Литва одержувала “безвозмездную помощь” в розмірі 3 млн рублів золотом (N. В. Сьогоднішня Угорщина отримує дешеві російські носії, а “доброзичлива” РФ вкладає 10 млрд доларів у будівництво місцевої АЕС), а Вільно та Віленська область в разі їх відвоювання у поляків, мали передати Литві.

Литва негайно доєдналася до військової операції Рад проти Польщі. 14 липня 1920 р. радянські війська зайняли Вільно, поставивши питання про його територіальну належність, як кажуть, на паузу. 26 серпня – уже після “чуда на Віслі (польський контрудар розпочався 16 серпня, в ніч на 18 М. Тухачевський віддав наказ “відриватися від противника”, читай – якомога швидше драпати. 19 серпня поляки зайняли Брест) – Совети “передали” Вільно Литві, розуміючи, що у цій ситуації самотійно його не втримати.

У вересні 1920 р. розпочалися польсько-радянські переговори у Ризі, а наприкінці місяця поляки вирушили у наступ проти литовців. За розгромом союзника і новою окупацією Віленського

краю Кремль спостерігав мовчки. Натомість тепер уже Версальська конференція висловилася щодо залишення Віленського краю за Литвою – щоб примирити та максимально зблизити дві буржуазні держави, які воювали (Литву на Польшу). Це не залишилося непоміченим у Москві, яка негайно долучилася до гри із намаганням Заходу перехопити ініціативу. В Ноті Уряду СРСР Уряду Великої Британії від 7 березня 1924 р. (ноти аналогічного змісту були надіслані урядам Німеччини, Італії, Польщі, Чехо-Словаччини (тогочасна назва держави. – Авт.), Швеції (через представництва Союзу РСР), Франції, Бельгії, Бразилії, Іспанії, Уругваю, Японії (через інші канали) вказано: “До сведения Правительства Союза ССР дошло, что специальная комиссия, назначенная так называемой (sic!) Лигой Наций, якобы разрабатывает проект решения по мемельскому вопросу, касаясь в своих работах также и вопроса о литовско-польском пограничном споре (...) Правительство Союза ССР повторяет свои прежние неоднократные заявления о том, что этот вопрос может быть решен лишь на точном основании Мирного договора, заключенного между Союзом ССР и Польшей, с одной стороны, и Договора, существующего между Союзом ССР и Литвой, с другой стороны, согласно которым судьба спорных территорий определяется путем соглашения между этими двумя странами и не может быть навязана им вмешательством извне третьей страной или каким-либо международным органом. В планах навязать Литве (...) государственные границы решением третьих государств Правительство Союза усматривает не только нарушение интересов народов Союза (sic!) и полное игнорирование постановлений его договоров с Польшей и Литвой, но оно видит еще в этих планах нарушение принципа, согласно которому каждая национальность имеет право свободно устанавливать свою судьбу, и серьезную угрозу независимости литовского народа. Оно вынуждено поэтому самым серьезным образом предостеречь от осуществления этих планов, колеблющих устои мирных отношений в Восточной Европе” [6, с. 845].

Особливо бентежить уяву згадане в Ноті “нарушение интересов народов Союза”. Як відомо, жодних особливих економічних інтересів, окрім сплаву лісу по р. Данге (Північній Двіні), СРСР не мав, а литовська територія увійшла до сталінської імперії (закреслено) сім’ї народів аж у 1940 р. Чи, може, у Кремлі уже про щось знали?

Свідчень того, що тема Віленського конфлікту між Польщею та Литвою Кремлем постійно перебувала в полі зору Кремля, маємо достатньо.

Прикладом взаємного радянсько-польського зондажу позицій та намірів сторін стосовно Литви може слугувати розмова Народного комісара закордонних справ СРСР Чичеріна з посланником Польщі в СРСР Кентжинським 18 лютого 1926. Коли мова зайшла про наміри учасників підписати пакт про ненапад, “(...) Кентжинский (...) наконец сказал, что предложение пакта о ненападении связано с определенной ситуацией, но что, если СССР будет уничтожать балтийские государства, будет уже другая ситуация, точно так же, как будет другая ситуация, если Польша нападет на Литву. Я, – вспоминал Г. В. Чичерин, – очень заинтересовался тим упоминанием Кентжинского о возможности нападения Польши на Литву и спросил его, нужно ли это понимать в том смысле, что в случае заключения между СССР и Польшей пакта о ненападении Польша, по его мнению, должна сделать оговорку, что пакт теряет силу, если СССР нападет на Эстонию или Латвию, а для СССР пакт теряет силу, если Польша нападет на Литву. Если так ставить вопрос, то это означает, что польское правительство ставит нам известные условия, связанные с балтийскими государствами, считаясь с тем, что со стороны СССР будут поставлены какие-нибудь условия, касающиеся Литвы, например возвращения Литве Вильно. Кентжинский воскликнул, что это есть совершенно новое предложение, на что я ответил, что я абсолютно никакого предложения не делаю, а только спрашиваю Кентжинского, верно ли я формулирую его собственную мысль. Кентжинский сказал, что я его мысль неверно формулирую, ибо польское правительство не хочет заключать договор, предусматривающий войну, но, наоборот, хочет заключить такой договор, который предусматривал бы мирные отношения с другими государствами Восточной Европы (...)” [7, с. 107–108]. Що характерно, Чичерін не спростовує польських побоювань щодо радянських планів “уничтожать балтийские государства” (sic!), а прямо ставить питання, як розвиватимуться

події у разі – поки що – гіпотетичного припущення, що “со стороны СССР будут поставлены какие-нибудь условия, касающиеся Литвы, например возвращения Литве Вильно”.

11 липня 1927 р. в Берліні відбулася зустріч наркома закордонних справ Союзу РСР Чичеріна з німецьким колегою Штреземаном. Радянський нарком інформував Кремль: “По поводу моих слов о том, что Пилсудский может вообразить, что настал момент захватить Литву, Штреземан начал обвинительную речь против нынешнего литовского правительства: сумасшедшие, которые хотят с одним миллионом населения бороться против всего мира, и против Запада, и против Польши, и против Германии, и против нас (т. е. Союза ССР. – Авт.); там господствует безответственная солдатеска, у Вольдемараса все время меняется политика; правительство Германии предлагало Литве стабилизационный заем, но литовское правительство неизвестно почему перестало об этом говорить; внезапно литовское правительство предложило Германии союзный договор и таможенную унию, что поставило бы Германию в невозможное положение, а потом вдруг литовское правительство начало высылки немцев, шиканы (термін “шикана” вживають у німецькому праві, в українській юридичній лексиці відсутній. Суть полягає у тому, що здійснення стороною належного їй де-юре права спрямоване на завдання шкоди іншій стороні, що, власне, й є основною метою зловживання. – Авт.) в Мемеле, требование об отозвании консула и произвело нарушение договоров; германское правительство готово было вместе с нами поддержать литовское правительство, но само литовское правительство делает это невозможным. Я в тот момент еще не имел московских писем относительно Литвы, но я все-таки указал, что постепенно положение в Литве меняется, солдатеска устранена, Вольдемарас все больше ведет устойчивую государственную политику, и можно вполне надеяться на устранение неприятных явлений. Независимость Литвы необходима, что Штрэземан подтвердил. Опасность в том, что дайхардтовцы будут толкать поляков, ибо логика борьбы будет завлекать их дальше” [8, с. 302].

Наприкінці 1927 р. польсько-литовські відносини знову загострилися і налагоджувати їх (чи, радше, підливати оливи у вогонь) звично узялася Москва. Повноважний Представник СРСР в Литві А. Я. Аросев 23 листопада звернувся до литовського прем'єра та міністра закордонних справ Вольдемараса з такими пропозиціями: “(...) если бы Литовское Правительство взяло на себя инициативу объявить теперь же состояние войны между Литвой и Польшей прекращенным, то позиция Литовского Правительства по отношению к Польше сделалась бы во многом сильнее его настоящей позиции (...) Объявление прекращения состояния войны вырвало бы из рук противников Литвы самое острое оружие, которым они оперируют против нее. Само собой разумеется, что прекращение состояния войны не может означать снятие с порядка дня ни одного из тех спорных вопросов, которые существуют между Литвой и Польшей. (...) декларация лишь создала бы такие условия для Литовского Правительства, которые, оставляя в силе все спорные вопросы, весьма в значительной степени устранили бы опасность нарушения мира (...)” [9, с. 491]. Наступного дня, 24 листопада 1927 р., Уряд СРСР звернувся до Польщі з дипломатичною нотою, у якій зокрема стверджував: “(...) Союзное Правительство считает необходимым отметить, что сохранение мира в гораздо большей степени зависит от Польши, чем от Литвы, поскольку последняя в силу ее ресурсов не может быть заинтересована искать решения своих претензий путем вооруженного конфликта с Польшей (...) общественное мнение Советского Союза особенно обеспокоено тем, что в серьезной польской прессе появились и остались без авторитетного опровержения сообщения о том, что Польским Правительством будто бы принято решение “радикально разрубить узел польско-литовских отношений” [10, с. 492]. В перекладі з езопівської мови радянської дипломатії на зрозумілу загалу – відмовтесь від тиску на Каунас з вимогою визнання де-юре встановленого кордону (уклавши мирний договір).

У травні 1928 р. вибухнув справжній дипломатичний скандал. Під час польсько-литовських переговорів у Каунасі один із “членов польской делегации заявил литовской стороне, будто правительство СССР намеревается дать согласие на присоединение в той или иной форме Литвы к Польше под условием получения Советским Союзом компенсации в виде присоединения к нему

Латвіи”. 28 травня 1928 р. Повноважний представник Союзу РСР в Литві поспішив запевнити литовського міністра закордонних справ, що: “(...) Союзное правительство никогда и ни с кем, в том числе и с Польским правительством, ни непосредственно, ни через каких бы то ни было лиц не вело переговоров по этому вопросу и не высказывало подобных предположений. Совершенно вымышленный характер этого сообщения ясно следует, впрочем, и из того, что оно находится в резком противоречии с основной политикой ССР в отношении права народов на самоопределение (...)” [11, с. 253–254].

У радянській ноті вказано, що згадана інформація дійшла до відома радянських дипломатів “в неофіційному порядку”, не названо й ім’я “польського дипломата”. Утім, текст радянської ноти був опублікований на сторінках “Известий” (№ 127 от 2 июня 1928 г.), тобто доведений до відома усіх урядів світу. Чим це пояснюється? Чи не бажанням Кремля “підтягнути” себе до переговорів між двома незалежними державами?

3 липня 1933 р. Москва, Рига, Таллінн та інші повноправні суб’єкти міжнародного права підписали *Конвенцію про визначення нападу, укладену в Лондоні між СРСР, Естонією, Латвією, Польщею, Румунією, Туреччиною, Персією і Афганістаном*. Стаття 2 документа оголошувала визнання стороною нападу не лише: 1) оголошення війни іншій державі, але й 2) “вторгнення збройних сил, хоч би й без оголошення війни, на територію іншої держави”. Своєю чергою стаття 3 констатувала: “Жодні міркування політичного, військового, економічного чи іншого порядку не можуть слугувати вибаченням чи виправданням нападу, передбаченого в статті другій”.

Додаток до статті 3 про визначення агресії прямо встановлював, що виправданням втручання (вторгнення) не можуть бути: “Внутрішнє становище якої-небудь держави, як, наприклад, її політичний, економічний чи соціальний лад; уявні недоліки її адміністрації; безлади, які є наслідками страйків, революційних чи контрреволюційних рухів і громадянської війни” [12, с. 645–647].

17 березня 1938 р. стався польсько-литовський прикордонний конфлікт, який Варшава використала як привід поставити перед Каунасом вимогу протягом 24 годин відновити дипломатичні відносини, перервані після захоплення Вільно в 1920 р. На момент висунення ультиматуму на кордоні вже була зосереджена 50-тисячна польська армія. Під тиском литовський уряд дав згоду на поновлення дипломатичних стосунків. На думку європейських ЗМІ, Литва уникла участі Австрії (аншлюс якої відбувався приблизно в ті самі дати) лише за підтримки Москви. “Радянський Союз, – вказували радянські історики, близькі до офіційних кіл, – довів до відома польського посланника у Москві, що він не рекомендує Польщі не вдаватися до сили і залишає за собою свободу дій на випадок збройного нападу на Литву, ця заява і ця обмовка зіграли свою роль” [13, с. 235–236].

То чи справді маємо розглядати міжвоєнну Литву як такого собі протектора чи навіть безвольного васала Союзу РСР? Окремий сюжет тогочасних радянсько-литовських відносин – доволі стабільні стосунки Каунаса з ОУН, що не могло не викликати роздратування в Москві. Тобто маємо певні підстави говорити, що принаймні у цьому аспекті Литва не була повністю залежною від свого протектора. Утім, це уже зовсім інша історія.

У п. 1 підписаного 23 серпня 1939 р. *Секретного протоколу до Радянсько-нацистського пакту* вказано, що: “У випадку територіально-політичної перебудови областей, що входять до складу прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є межею сфер інтересів Німеччини та СРСР. При цьому інтереси Литви стосовно Віленської області визнаються обома державами” [14, с. 123]. Як бачимо, у той час про радянську окупацію прибалтійських держав не йшлося, сторони домовлялися про “сфери інтересів”, звичні для тогочасної міжнародної практики. І навіть більше, у документі незалежній Литві, що за серпневим протоколом потрапила до німецької сфери, вважали можливим передати Віленську область, яку окупували поляки у жовтні 1920 р. До речі, в перші дні війни, відразу після вторгнення в Польщу, Берлін пропонував Каунасу приєднатися до війни проти Польщі в обмін на Вільнюс [15, с. 501]. Литовська сторона зі зрозумілих причин утрималася від “щедрої” нацистської пропозиції.

Не йшлося про радянську окупацію Прибалтики і в ході підписання радянсько-нацистського *Договору про дружбу та кордон* 28 вересня 1939 р. (і нових таємних угод). Погоджено було лише, що територія Литви переходить у сферу інтересів Союзу РСР. Згодом Берлін наполягатиме на тому, що: “У Москві при розмежуванні сфер інтересів радянський уряд заявив міністру закордонних справ Німеччини, що він, за винятком областей колишньої польської держави, що перебували на той час у стані розкладу, не має наміру ні окупувати держави, що знаходяться у його сфері інтересів, ні приєднувати їх” [16, с. 25].

Уже наступного дня після підписання нових таємних домовленостей з Німеччиною Москва розпочала тиск на Каунас, пропонуючи передати йому Віленський край в обмін на *Договір про взаємодопомогу*. На початку жовтня 1939 р. до Москви прибув міністр закордонних справ Литви Ю. Урбшіс, який після тижневих консультацій поставив свій підпис під цією домовленістю. Такий самий тиск, підкріплений категоричними запевненнями, що “Німеччина не буде заперечувати”, водночас здійснювався на Ригу та Таллінн. Завдяки *договорам про взаємодопомогу* СРСР отримав право розмістити військово-морські бази на естонських островах Сааремаа (Езель), Хійумаа (Даго) та в м. Палдіскі, а також у латвійських портах Лієпая (Лібавя) та Вентспілс (Віндава). Було встановлено й граничний ліміт радянських гарнізонів – у Естонії та Латвії по 25 тисяч, в Литві – 20 тисяч. Прибалтійським державам нав’язали й *торговельні договори* з Союзом РСР, які в умовах продовження світової війни надійно прив’язували їх до Москви.

У травні 1940 р. після німецького вторгнення у Францію Москва організувала кампанію в пресі з обвинуваченням урядів усіх трьох прибалтійських держав щодо здійснення взаємних консультацій та пошуку порозуміння із союзниками з антигітлерівської коаліції під час Зимової війни з Фінляндією (було б дивно, якби така дипломатична робота в цей час не велася взагалі). Однак ворожа агітаційна кампанія, що в загальних рисах нагадувала пресову підготовку до війни з Суомі, не супроводжувалася таким самим шаленим дипломатичним тиском. Видавалося, що з Кремлем можна буде знову домовитися – ціною більших чи менших поступок.

Ради продовжували заколисувати прибалтійські делегації й у Москві. Так, латвійській військовій делегації 8 червня 1940 р. влаштували огляд “зразкового державного і колективного господарства” (?! – якась фантазмагорія, чи цинічний спогад про “колгоспне” майбутнє Прибалтики).

Відразу після того уряди усіх трьох прибалтійських країн звинуватили у нібито симпатіях до держав антигітлерівської коаліції та у військовій співпраці проти Радянського Союзу у ході Зимової війни. 15 червня 1940 р. першим похитнувся уряд Литви, погодившись із радянським ультиматумом про введення додаткового військового контингенту на територію країни. 15 та 16 червня ультиматуми отримали Латвія та Естонія. Окупацією безпосередньо керували Владімір Деканозов (Литва), Андрей Вишинський (Латвія) та Андрей Жданов (Естонія). 18–21 червня тут були сформовані самозвані уряди “народного фронту”, які провели фальсифіковані вибори до “народних зборів” під радянським військовим наглядом. Литва де-юре увійшла до складу Радянського Союзу першою – 3 серпня, Латвія – 5 серпня, а Естонія – 6 серпня 1940 року. Президент Литви Антанас Смятона встиг передати президентські повноваження другорядній фігурі та виїхати до Третього Рейху, звідти – до Швейцарії, згодом – до США. Литовський Прем’єр, Антанас Мяркіс, навпаки, пішов на співпрацю з новими властями, намагався таємно емігрувати до Швеції, але 17 липня 1940 р. заарештований в аеропорту Риги та разом із сім’єю депортований до Саратова. Там слідчі НКВС призначили Президенту Литви покарання у таборах ГУЛАГу СРСР – на 25 років. Проте в 1954 р., після смерті Сталіна, Мяркіса помилували та звільнили з ГУЛАГу, але йому заборонили повертатися до Литви. До кінця свого життя Мяркіс мешкав біля Володимира-на-Клязьмі, де і помер у спецлікарні в 1955. Місце поховання невідоме [17]. Доля надто довірливого литовського прем’єра – своєрідна “краплина, у якій відбивається океан”. Горе тій державі й тому політику, хто надто довіряє Москві.

Висновки. Імперська зовнішня політика Росії, коріння якої сягає у темні часи ординського гніту, через роки і відстані залишається незмінною. Її головне завдання – готувати анексії усе нових територій, намагаючись позбавити пильності жертв наміченої агресії. Миролюбні заяви Москви, усі підписані нею міжнародно-правові зобов'язання усім суб'єктам міжнародного права доцільно сприймати як своєрідні попередження: якщо російське (чи радянське) міністерство закордонних справ висуває мирну ініціативу, її міністерство оборони (а де-факто – агресії) уже будує плани нападу.

Буквально за тиждень до анексії прибалтійських держав Кремль запевнював їхніх політиків та військових, що підписані договори – не клаптик паперу і сам Сталін нібито надає їм великого значення. А радянські сили вторгнення та тили Червоної армії уже підтягувалися до кордонів.

Урядам держав, що пробують загравати з Кремлем, потрібно пам'ятати одну просту істину. А саме – навіть найтісніші зв'язки з Москвою (а саме такими були вони у міжвоєнній Литві), навіть наявність бажаного об'єкта територіального інтересу не є гарантією отримання довготривалої вигоди. Отримавши з подачі Москви Віленський край восени 1939 р., Литва уже влітку наступного року позбулася незалежності на довгі десятиріччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лідер угорської партії прагне анексувати Закарпаття у разі поразки України у війні з рф. <https://rubryka.com/2024/01/28/lider-ugorskojyi-partiyyi-pragne-aneksuvaty-zakarpattya-u-razi-porazky-ukrayiny-u-vijni-z-rf/>.
2. Лідер румунських ультраправих хоче захопити три регіони України та Молдову. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/29/7178417/>.
3. Забетонировать ситуацию. Как Литва подтолкнула СССР к присоединению Прибалтики. https://lt.baltnews.com/mir_novosti_/20200615/1020001205/.
4. Федевич К. ОУН, Литва та СРСР у 1930-ті. Дружба проти Польщі. <https://www.istpravda.com.ua/research/2011/07/19/46112/>.
5. Доклад народного Комиссара по Иностранным Делах РСФСР Г. В. Чичерина на заседании ВЦИК 17 июня 1920 г. Документы внешней политики СССР. Том второй. 1 января 1919 г. – 30 июня 1920 г. С. 638–730.
6. Нота Народного комиссара по иностранным делам СССР правительствам Англии, Франции, Италии, Японии, Бельгии, Испании, Швеции, Чехословакии, Бразилии и Уругвая. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Том II (1921–1924 гг.). Для служебного пользования. М.: Кабинет Социально-Экономических Наук ВПШ при ЦК ВКП (б), 1944. 979 с.
7. Запись беседы Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Посланником Польши в СССР Кентжинским. 18 февраля 1926 г. ДВП СССР. Том девятый. 1 января – 31 декабря 1926 г. С. 104–110.
8. Запись беседы Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Чичерина с Министром Иностранных Дел Германии Штреземаном. 11 июня 1927 г. ДВП СССР. Том десятый. 1 января – 32 декабря 1927 г. С. 300–306.
9. Заявление Полномочного Представителя СССР в Литве А. Я. Аросева Премьер-Министру и Министру Иностранных Дел Литвы Вольдемарасу. 23 ноября 1927 г. ДВП СССР. Том десятый. 1 января – 31 декабря 1927 г. С. 490–491.
10. Нота Правительства СССР Правительству Польши. 24 ноября 1927 г. ДВП СССР. Том десятый. 1 января – 32 декабря 1927 г. С. 491–493.
11. Нота Полномочного представителя Союза ССР в Литве, врученная министру иностранных дел. 28 мая 1928 г. Внешняя политика СССР Сборник документов. Том III (1925–1934 гг.). М.: Типография газеты “Правда”, 1945. 801 с.
12. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Том III (1925–1934 гг.). М.: Кабинет Социально-Экономических Наук Высшей партийной Школы при ЦК ВКП (б), 1945. 801 с.
13. Зубок Л. И., Захаров С. В., Миллер А. Ф. Новейшая история (1924–1939 г.) Стенограммы лекций, прочитанных в Высшей Партийной Школе ВКП (б). М.: Типография ВПШ ВКП(б), 1946. 503 с.
14. Україна в ХХ столітті 1900–2000: збірник документів і матеріалів / упор.: А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.

15. Протокол допроса бывшего посла Германии в Каунасе Э. Цехлина от 20 декабря 1945 г. Тайны дипломатии Третьего Рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. М.: МФД, 2011. 880 с.

16. Воззвание Фюрера к Германскому Народу и Нота Министерства Иностранных Дел Германии Советскому правительству с приложениями. Берлин, Buch-und-Tiefdruck Ges. m.b.H. 1941. 77 с.

17. Антанас Мяркіс // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81_%D0%9C%D1%8F%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%81

REFERENCES

1. *Lider ugors'koi partii pragne anexuvaty Zakarpattia u razi porazky Ukrainy u vijni z RF.* <https://rubryka.com/2024/01/28/lider-ugorskoyi-partiyi-pragne-aneksuvaty-zakarpattya-u-razi-porazky-ukrayiny-u-vijni-z-rf/> [in Ukrainian].

2. *Lider rumuns'kyh ul'trapavyh hoche zahopyty try regiony Ukrainy i Moldovu.* <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/29/7178417/> [in Ukrainian].

3. *Zabetonirovat' situaciyu. Kak Litva podtolknula SSSR k prisoedineniyu Pribaltiki.* URL: https://lt.baltnews.com/mir_novosti_/20200615/1020001205/Zabetonirovat-situatsiyu-Kak-Litva-podtolknula-SSSR-k-prisoedineniyu-Pribaltiki.html [in Russian].

4. *Fedevych K. O UN, Lytva ta SRSR u 1930-ti.* Druzhba proty Polshchi URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2011/07/19/46112/> [in Ukrainian].

5. *Doklad narodnogo Komissara po Inostrannym Delam RSFSR G. V. CHicherina na zasedanii VCIK 17 iyunya 1920 g.* Dokumenty vneshnej politiki SSSR. Tom vtoroj. 1 yanvarya 1919 g. – 30 iyunya 1920 g., 638–730 [in Russian].

6. *Nota Narodnogo komissara po inostrannym delam SSSR pravitel'stvam Anglii, Francii, Italii, Yaponii, Bel'gii, Ispanii, SHvecii, Chekhoslovakii, Brazilii i Urugvaya.* Vneshnyaya politika SSSR. Sbornik dokumentov. Tom II (1921–1924 gg.). Dlya sluzhebnoho pol'zovaniya. M.: Kabinet Social'no-Ekonomicheskikh Nauk VPSH pri CK VKP (b), 1944. 979 p. [in Russian].

7. *Zapis' besedy Narodnogo Komissara Inostrannyh Del SSSR s Poslannikom Pol'shi v SSSR Kentzhinskim.* 18 fevralya 1926 g. DVP SSSR. Tom devyatyj. 1 yanvarya – 31 dekabrya 1926 g., 104–110 [in Russian].

8. *Zapis' besedy Narodnogo Komissara Inostrannyh Del SSSR CHicherina s Ministrom Inostrannyh Del Germanii SHtrezemanom.* 11 iyunya 1927 g. DVP SSSR. Tom desyatyj. 1 yanvarya – 31 dekabrya 1927 g., 300–306 [in Russian].

9. *Zayavlenie Polnomochnogo Predstavatelya SSSR v Litve A.YA. Aroseva Prem'er-Ministru i Ministru Inostrannyh Del Litvy Vol'demarasu.* 23 noyabrya 1927 g. DVP SSSR. Tom desyatyj. 1 yanvarya – 32 dekabrya 1927 g., 490–491 [in Russian].

10. *Nota Pravitel'stva SSSR Pravitel'stvu Pol'shi. 24 noyabrya 1927 g.* DVP SSSR. Tom desyatyj. 1 yanvarya – 32 dekabrya 1927 g., 491–493 [in Russian].

11. *Nota Polnomochnogo predstavatelya Soyuzu SSR v Litve, vruchennaya ministru inostrannyh del.* 28 maya 1928 g. Vneshnyaya politika SSSR Sbornik dokumentov. Tom III (1925–1934 gg.). M.: Tipografiya gazety "Pravda", 1945. 801 p. [in Russian].

12. *Vneshnyaya politika SSSR. Sbornik dokumentov.* Tom III (1925–1934 gg.). M.: Kabinet Social'no-Ekonomicheskikh Nauk Vysshej partijnoj SHkoly pri CK VKP (b), 1945. 801 p. [in Russian].

13. Zubok L. I., Zaharov S. V., Miller A. F. *Novejshaya istoriya* (1924–1939 g.) Stenogrammy lekcii, pročitannyh v Vysshej Partijnoj SHkole VKP (b). M.: Tipografiya VPSH VKP(b), 1946. 503 p. [in Russian].

14. *Ukraina v XX stolitti 1900–2000:* zbirnyk dokumentiv i materialiv / upor.: A. Sliusarenko, V. Husiev, V. Korol ta in. K.: Vyshcha shkola, 2000. 351 p. [in Ukrainian].

15. *Protokol doprosa byvshego posla Germanii v Kaunase E. Cekhлина ot 20 dekabrya 1945 g.* Tajny diplomatii Tret'ego Rejha: Germanskіe diplomaty, rukovoditeli zarubezhnyh voennyh missij, voennyie i policejskie attashe v sovetskom plenu. Dokumenty iz sledstvennyh del. M.: МФД, 2011. 880 p. [in Russian].

16. *Vozzvanie Fyurera k Germanskomu Narodu i Nota Ministerstva Inostrannyh Del Germanii Sovetskому pravitel'stvu s prilozheniyami.* Berlin, Buch-und-Tiefdruck Ges. m.b.H. 1941. 77 p. [in Russian].

17. *Antanas Miarkis.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81_%D0%9C%D1%8F%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%81. [in Ukrainian].

Дата надходження: 02.02.2024 р.

**TIMEO DANAOS ET DONA FERENTES, OR HOW THE KREMLIN
WAS FRIENDS WITH INDEPENDENT LITHUANIA AGAINST
ANOTHER COMMON THING (1918–1940):
HISTORICAL AND HISTORICAL-LEGAL INTELLIGENCE**

Soviet foreign policy in the interwar (1918–1939) period was carried out on the basis of the strategy and tactics of the “world revolution”, which, in turn, provided for the rallying of all “anti-imperialist forces”, including the so-called oppressed peoples. While supporting the struggle of the Hindus against the British colonialists or the Chinese Kuomintang against imperial Japan, the Kremlin manipulators did not let the European continent out of their sight. One of the powerful knots of contradictions at that time became the Polish-Lithuanian relations, caused by the forceful annexation of the Vilnius region by the Poles, even contrary to the decision of the Versailles Conference. From the very beginning of the conflict, the Union of the SSR sided with Kaunas under the Pharisaic slogan of the right of nations to self-determination. Explanations for this lay on the surface. First, the interwar Second Commonwealth in its then borders was a project of the Council of Ambassadors of the Versailles Conference (primarily of France), concerned about the Soviet threat. Secondly, Moscow did not have a territorial conflict with Lithuania, but it did with Poland. Thirdly, actual (non)intervention in the conflict, its intensification or, on the contrary, its weakening could be used as a bargaining chip in relations with third states (such as Germany). Kaunas also had its interest, which lay on the surface (Vilnius region). The Soviet invasion of Poland, carried out under the pretext of taking under the protection of the population, which the “unreasonable policy of the Polish authorities” allegedly put in an extremely dangerous situation, was accompanied by a “generous” act of restoration of historical justice for the Lithuanians offended by the Polish invaders. However, in less than a year, the Soviet Janus showed his true face to the until recently friendly Lithuania.

Key words: territorial issues in interwar (1918–1938) Europe; state-legal status of the Vilnius region; Lithuanian-Soviet relations; Lithuanian-Polish relations in the 20th century.